

Petar Bojanić, Sanja Milutinović- Bojanić

NOSTALGIJA, MELANHOLIJA, FILOPATRIDOMANIJA

Sarajevske Sveske br. 29/30

O IZLAŽENJU IZ RATA KAO VEČNOM VRAĆANJU U RAT

Ich wil heim, Ich wil heim.

U paragrafu 4, svoje teze *Nostalgia oder Heimwehe*, odbranjene 22. juna 1688. na medicinskom fakultetu Univerziteta u Bazelu, Johannes Hofer, opisuje tešku povredu i agoniju jedne devojke, seljančice iz okoline Bazela. Posle pada s visine, ona nekoliko dana leži nepomična i bez svesti, da bi posle upotrebe različitih lekova i hirurgije, u improvizovanoj bolnici, ona lagano došla k sebi. Probudivši se i ugledavši nepoznate žene koje su neprestano brinule o njoj, nju najednom obuzima nostalgija [*Nostalgia statim correpta*], kaže Hofer, te ona odbija hranu i na sva pitanja odgovara identično: „Hoću kući, hoću kući“. Pošto su roditelji na kraju dozvolili da se ona, raslabljena, vrati svome domu [*Tandem ergo a parentibus licet maxime imbecillis domum est delata*], njeno stanje se bez ikakvih lekova naglo popravilo. Ovaj slučaj, kao i slučaj mladog studenta, iz dobrostojeće porodice izložen u istom paragrafu, koji dolazi na studije u Bazel i teško se razboljeva (njegovo stanje će se naglo popraviti pošto mu se naloži da se hitno vrati kući), pomažu Hoferu da konstruiše svoj argument o pojavi jedne potpuno nove i čudne bolesti, i objasni zašto se masovno razboljevaju švajcarski vojnici.

Šta kažem(o) kada kažem(o) „hoću kući“? Ili, šta zapravo kaže moja, šta kaže naša ćerka kada kaže „hoću kući“ i / ili „hoću mamu“? Gde se ona nalazi – naša ćerka, moja ćerka? I kada ona kaže, *Ich wil heim*, *Je veux maman* ili *I want mother*, kuda ona stremlje i gde se to ona vraća?

Na početku, ili pre svakog početka, u preambuli jednog istinskog učenja o nostalgiji [*die Heimweh-Lehre*] – ovo „učenje“ je obeleženo naslovom i podnaslovom koji impliciraju da je nostalgija u blizini melanholije, ili da je nostalgija vrsta melanholije, da je u vezi sa žestokom ljubavlju prema domovini te stoga, da nostalgija jeste uslov prekida rata ali i uslov novog nasilja

i novog rata – evo dva objašnjenja, ili dva opravdanja, koja bi možda mogla da štite okvir ovog teksta, ili ovoga uvoda u čudesne simulacije povratka kući, k sebi, majci:

1. Hofer rečju „nostalgija“ prvi imenuje nešto što je svakako prepoznato davno pre njega i pokušava da nabrojanjem različitih slučajeva odbrani postojanje jedne bolesti kao i da ukaže na vrste terapija uz pomoć kojih se ona leči. Napor švajcarskog lekara je samo početak veoma duge istorije rekonstrukcije ovoga fenomena. Naznačimo da se do dijagnoze „nostalgija“ dolazi istragom, ili tokom „talking cure“, s pacijentom (često se sasvim slučajno otkriva da se „stanje“ pacijenta menja pošto terapeut, ili pacijent, pomenu reči „kuća“, „detinjstvo“, „rodni kraj“, odnosno da se terapija sastoji od prizivanja prošlosti pacijenta/pacijentkinje, te stoga, da se proces „prisećanja“ osobe koja boluje, poklapa s procesom i vremenom „izlečenja“ koje se odvija u didaktičkoj formi). Zanimljivo je, takođe, da se ova bolest „pronalazi“ kada postoji još neka nevolja (pad s visine i teška povreda devojke, naporno studiranje u tuđini ili veliki fizički napor vojnika, itd.); da sve ove nevolje podstiču nekakvo povlačenje, regresiju ili retardiranje, nekakvu želju za povratkom ili vraćanjem („kod sebe“, „kod kuće“, u „svoje“, „u pre“, „kod“ mame, „u toplo“, „unutra“, „u nutrinu“, u „utrobu“...) i izazivaju opšte stanje nesigurnosti, nestalnosti, gubitka čvrstog tla pod nogama. Manifestacija „nostalgije“ bi tako mogla da budi silu, nasilno ponašanje prema sebi, ali i prema drugome/drugima jer zahteva pokret unazad. Ova bolest, koja na paradoksalni način ujedinjuje vojnike i devojčice, internirane i ekspulsirane, zatvorene i patvorene, izmetnute i odmetnute („bolest“ je primećena u Švajcarskoj između nekoliko jezika, granica i regija), pretpostavlja postojanje nekih često nerazlučivih prepreka i podrazumeva da treba da je „razreši“ ili „oslobodi“ neko drugi. Ova bolest (danas je ova „bolest“ degradirana u „osećaj“ ili „raspoloženje“) jeste, zapravo, izražavanje tihog i pasivnog otpora u vidu neposlušnosti, slepila i nepriznavanja autoriteta: autoriteta roditelja koji „šalju ćerke na prinudni rad“ a potom bi trebalo da dozvole da se devojčica vrati kući iz tuđine, ili autoriteta otadžbine, „autoriteta vlasti koju nad pojedincem ima armija neke države ili pseudo države“, s kojim se dopušta, ili uslovljava, povratak vojnog obveznika kući. Kao otpor prema nekoj višoj ili snažnijoj instanci ili višoj sili, nostalgija tako postaje „navodna“ bolest koja služi za izbegavanje rata (obaveze, rada, službe, discipline, zajednice) dok bi terapije ove navodne bolesti, zapravo, samo simulirale, te time i potvrđivale, postojanje iste. Dovoljno je – svedoče različiti nadržilekari

od Hofera pa do Frojda – da pacijent/kinja samo pomisli, ili izgovori, da hoće kući i da mu/joj bude bolje. Dovoljno je, isto tako, istinski se pretvarati i simulirati ovu bolest, da bi se od autoriteta dobila „dozvola za povratak“. Dovoljno je pisati, neprestano pisati, da bi(h) se vratio/vratila i da bi(h) stigla/stigao.

2. Ipak, zašto se konstrukcija ili simptom ove navodne bolesti („bolesti“) manifestuje u iskazu „Hoću kući“ ili „Hoću k sebi“ [Ich wil heim]? Zašto nostalgija podrazumeva registar govora koji je okrenut k sebi/ka svome, i koji je nužno „iz sebe“, „iz ja“, iz ovidijevskog vapaja drugome o sebi, iz direktnog ili navodnog govora, ili govora pod navodnicima, i zašto se u njemu nagoveštava volja za povratkom? Još jedanput:

„Šta kažem(o) kada kažem(o) „hoću kući“? Ili, šta zapravo kaže moja, šta kaže naša ćerka kada kaže „hoću kući“ i/ili „hoću mamu“? Gde se ona (kuća, ćerka, majka) nalazi i kojim to jezikom govori – naša ćerka, moja ćerka, kada kaže, Ich wil heim, Je veux maman ili I want mother? Gde se to ona vraća? Ko je, ustvari, njena „mama“ kada kaže „hoću mamu“? Ko je „moja“ mama? Ko je „naša“ mama?

Ono što dakle ometa nostalgiju, ali i melanholiju, i ono što bi u isti mah moglo da svakako bude uslov njene rekonstrukcije, jeste ovo naše ne/moguće pisanje „u dvoje“. Kako govoriti i pisati u dvoje? Ko piše kada kažemo „mi“ ili kako nas dvoje možemo da kažemo „ja“, ili da ne kažemo „mi“? Kako ja, koji/a pišem sada mogu da kažem „mi“ i „nas dvoje“? Kako opravdati ovu „poziciju“ (poziciju nas dvoje), u kojem polu i rodu je tematizovati („ja sam muško“, „ja sam žensko“ ili nešto treće) kad je već nostalgija savršeno lična stvar ili uvek „stvar“ prvoga lica ili „stvar“ u prvom licu („hoću kući“)? Ili, upravo pisanje „u dvoje“ osigurava i otkriva registar nostalgije jer zadržava scenu u kojoj ja mogu tebi ili pred tobom da priznam i izgovorim nostalgiju? Zar nostalgija nije nužno „jezička stvar“, stvar posebne gramatike „prvoga lica“, a onda i nešto što se nužno objavljuje drugome, što se saznaje sa ili pred drugim? Da bih bio/la nostalgičan/na, da li treba da budeš u nekom trenutku pored mene? Da li je drugi uslov postojanja nostalgije?

Zamislimo, pišući u-dvoje i udvojeno, prepolovljeno, u dva roda i dvostruko (ne)prihvatajući i (ne)pristajući na rod i posledice poroda, na nasleđe i struku... zamislimo – simulirajući istinski kôd nostalgije i postavljajući uslove za postojanje jedne scene unutar koje je moguće pokazati

militantnu ali i militarističku prirodu nostalgije – njen zastrašujući paradoks... zamislimo prethodno nekoliko nostalgičnih protokola koji bi mogli da fabuliraju jednu predstavu u kojoj, na kraju ili na početku, mora da se izgovori sintagma „hoću kući“. Zamislimo, sasvim poštujući i sledeći nostalgične strategije, da smo nas dvoje (samo)pozvani, da nâs same ali i druge uvedemo „u nostalgiju i melanholiju“ i da napišemo tekst na jeziku na kome skoro da uopšte ne čitamo poslednjih decenija, zamislimo da dugo živimo na različitim mestima, da u sebi i između sebe govorimo uglavnom na jednom jeziku, da smo blizu i bliski i često odvojeni u različitim gradovima i da se dopisujemo na našem jeziku, da naša deca žive na različitim mestima, da govore između sebe na dva druga jezika, na kojima su školovani, i da pred nama ponekad govore na našem jeziku, da su naše institucije koje potpisujemo pored naših imena potpuno privremene i da nemamo „mesto“ ili „pripadnost“, da ovaj tekst, pored naše/naših napuštenih biblioteka, pripremamo u bibliotekama Beča, najvećeg „jugoslovenskog“ grada u kome se stiču oni koji su preostali nakon raspada Jugoslavije, da smo ga pisali, ili da ga pišemo i sklapamo u Puli, Albahu u Tirolu i Moskvi koristeći različite tekstove na drugim jezicima, da ovaj tekst pišemo i šaljemo u Beograd i u Sarajevo, da nismo kod kuće, da nemamo kuću, ali da nismo stranci, da za nekoliko dana putujemo u Pariz i negde dalje, da dolazimo s različitih mesta ali da zajedno pamtimo da imamo nešto srpskih, crnogorskih, hrvatskih, jevrejskih, albanskih, nemačkih, italijanskih, čeških... crta, da su nam se koreni istrošili u razlici, da smo neizvesni i izmešani i zaprljani drugim ali da to ne bi trebalo da smeta da iznajmljujemo nekoliko stanova i soba i da nigde nemamo svoj stan/ište, da nemamo vlasništvo, da ipak nismo u egzilu ali da nismo ni kod kuće, da nikad nismo bili „bez papira“ s kojima smo uvek mogli negde da odemo ali i da se vratimo, da je u sve što se tiče nas i našega i stranoga i budućeg, umešan rat – ovaj ili onaj rat – da nismo izbeglice ali ni beskućnici, da s domaćima nismo razmenjivali domaćinsko ali ni sa strancima stranovanje, da nismo domaćini koji prokazuju strance ni stranci koji se žale na domaćine, da se ni kao stranci niti kao domaćini, ni kao žrtve niti kao dželati nismo izmeštali kako bi svedočili, ali da smo pozvani, čitajući o nostalgiji i frikciji (Clausewitz), da kažemo šta je to što gura unazad ili vuče napred, onda kada se kaže, „hoću kući“, „hoću mamu“...

Nekoliko zadnjih godina pišem na našem jeziku jer imam sve više dobrih prijatelja stranaca koji ga prevode na neke druge jezike. I njima se uvek zahvaljujem javno i privatno, dok ispravljaju

moje tekstove i doteruju moj naglasak. Pišem loše na našem, kao što pišem loše na francuskom na kome sam doktorirao, ili na italijanskom jeziku na kome najduže radim. Mogao bih da nastavim dalje, da vam govorim o mom nemačkom, grčkom ili hebrejskom – morate da razumete da vam sve ovo govorim u ime onih (njih je svakim danom sve više) čija je pozicija slična jer žive, rade i putuju između mnogo različitih jezika. Svi ovi jezici su moji („moj ruski“, „moj engleski“, „moj latinski“, „moj hebrejski“...) i nisu moji; neki (jezici) su mrtvi ili ponovo oživljeni, ali, važno je da se nigde ne osećam kod-sebe [chez moi – chez soi; sich heimlich fühlen]. Nigde više nisam kod kuće [chez moi; zu Hause sein; at home] i jezik mi nije nikakav zavičaj (Heimat; obitavalište, domovina), niti tome nasuprot, imam neki jezik, neki svoj jezik koji čini da mi je svaki drugi jezik stran. Mogao bih da nastavim dalje i da vam sada kažem koliko imam dozvola za rad i koliko pasoša (pre nekoliko godina, u policiji jedne evropske države, tokom procedure za dobijanje državljanstva, pitali su me da li bih branila oružjem svoju buduću domovinu), mogao bih da vam precizno objasnim trenutak kada su moja deca počela između sebe da govore na nekim drugim jezicima (ne-maternjim, ne-očinjim) i gde se trenutno nalaze oni, a gde je njihov otac, njihova majka, moj muž, moja žena ili gde su naši roditelji; ili da pokušam da vam tačno kažem gde se sve nalaze delovi moje biblioteke ili na koja groblja sve odlazim.

Pre nego što se pred vama zapitam da li sam dobro opisala ovu osobu koja je izašla živa iz rata, a da nije ni emigrirala niti dezertirala, nije bila dobrovoljac niti je bila mobilisana, želeo bih da ukažem da mi je zadatak da uputim na različite oblike „paradoksa“ nostalgije, na njenu ratničku prirodu i objasnim vezu između nje i reči „frikcije“ koju pišem u kurzivu i u množini. Clausewitz je bio prvi koji je ovu reč „proizveo“ u pojam i upotrebljavao je uvek u jednini. Na nemačkom i našem jeziku, ona je u ženskom rodu i označava trenje. Nostalgija za Clausewitzom (mal du pays ili „тоска по родине“ kako podseća Vladimir Jankélévitch), dakle, jeste još jedan element koji dovodi do trenja, ometa ratnu akciju, poziva na dezerterstvo, prekida rat i donosi mir. I obratno: povratak kući je povratak u novi rat. Istorije vraćanja od Homera, Vergilija i Dantea, podrazumevaju određeno vršenje nasilja (Odisej je na svom putu kući neprestano koristio prepredenosti, varao je i ubijao, Enej je bežao od nasilja ali ga to nije sprečilo da ne poćini isto), dok nas ostajanje u rodnom mestu, u provinciji, lako uvodi u različite vizije prepuštanja zaštiti i

sigurnosti, odnosno, navodi nas na potragu za još jednim čuvarem kuće, to jest za suverenom i gospodarem.

Dok sam pokušavala da predstavim osobu koja kao da je zauvek izašla iz rata, i iz jedne zemlje koja kao da je ratovala (na primer Srbija, kao jedna alternativna država ili entitet nije bila zvanično „u ratu“, u poslednjim „jugoslovenskim“ ratovima, nije nikome objavila rat niti je javno mobilisala svoje vojne obveznike ili kapitulirala, a da su istovremeno Srbi ubijani, da su ubijali i da se slika Srbije drastično menjala i srpsko stanovništvo selilo i gubilo svoju vlastitu pripadnost), primetili ste da u jednom trenutku pokušavam da izdam svoj vlastiti identitet i uklonim lični patetični ton (prethodno sam izdala domovinu i dom, krenuvši da govorim u svoje ime) i da pokušavam da govorim u ime onih koji žive između granica i jezika i kojih je sve više. Možda se samo u tom opasnom i neizvesnom trenutku uspeva umaći registru nostalgije i rata, naslućujući da zaista postoji jezik između jezika – jezik na kome je moguće pisati, i jezik s kojim se prelaze granice jezika i država. Preciznije, radi se o jeziku koji s jedne strane ukida stranost i stranca, i s druge, instituciju domaćina i vlasništva („biti svugde kod kuće“). Usuđujem se da insistiram da bi samo na ovom mestu filozofija, njena institucija i racionalnost, mogle da budu sačuvane s one strane kuće ili izbeglištva. U svakoj drugoj situaciji, jezik i drugi („jezik drugih“) vraćaju me kući i prisiljavaju na brutalne protokole povratka: kada odgovaram i kada vam se obraćam u prvom licu; kada odričem da sam nostalgična; kada se izvinjavam što ne znam vaš jezik i što sam stranac; kada me jedna Ksenija, imenom strankinja, pita „da li bih mogla da govorim o Jugoslaviji, ili je to isuviše traumatično“ (trauma svakako upućuje na to da događaje tokom raspada Jugoslavije nisam uspeła da „prihvatim“ i „racionalizujem“, da preostaje neki neizgovoreni sadržaj koji mi ne dozvoljava da se namirim i smirim, za razliku od, na primer, događaja u Iraku, Avganistanu; odnosno, da mi je Jugoslavija bliža, ali da moj govor možda nije stanju da „obriše“ i zauvek me „udalji“ od Jugoslavije); kada me u Beogradu pitaju gde sam bila za vreme bombardovanja grada 1999. godine; kada u Zagrebu ne trpe moj beogradski akcenat; kada u Parizu prepoznaju moj slovenski akcenat, ili u Rimu, Londonu, Moskvi... kada me neko pita u mejlu, „gde si sada?“ ili kada me pitaju „šta ti kažeš kada kažeš 'hoću kući'? Ili, šta zapravo kaže tvoja, šta kaže vaša ćerka ili vaš sin, kada kaže, kada kažu, 'hoću kući' i/ili 'hoću mamu'?“

Mogu li ja da kažem, u ime drugih, u ime svih drugih „hoću kući“, i da računam, da znam da to nije moja prava kuća niti naša prava kuća? Može li moje „hoću kući“ da bude u prolazu i da nema nikakve veze s kućom, da se, na primer, odnosi na Beč a ne na Jugoslaviju, može li da ponovi onu istu lakoću i smirenost koje čine da iskaz moje ćerke „hoću mamu“, zapravo nema nikakve veze sa mnom? Kako da govorim jezikom drugih i u ime drugih, nagoveštavajući time da postoji jezik koji odriče svako vraćanje i boravište? Nije li poreklo – onoga što pokušavam da prikažem kao „paradoks nostalgije“ ili kao „epidemiju nostalgije“ i njenu militantnost – nastalo, zapravo, usled pokvarenih i nakaznih upotreba gramatike? Nemoguće je reći „hoću kući“ u ime ili umesto drugih (za druge), kao što je nemoguće izgovoriti u množini – „hoćemo kući“ – i stići kući, ili reći – „gubi se kući“ („marš/natrag kući“ ili „izgubi se u svojoj kući“, „gubi se tamo odakle si došao“, „gubi se u pizdu materinu“) ili „napolje iz moje kuće“, a da to istovremeno ne potresa i pravila kuće i pravila gramatike.

„Paradoks“ nostalgije – kada kažem paradoks računam da je oko nostalgije uvek prisutna neka nasilna strategija (zar to nije priroda svakog čvora, zagonetke ili aporije?) – veoma lako pokazuje Tarkovskij . Sećate se da u naslovu njegovog filma on dopisuje slovo „H“ (Nostalghia) kako bi sprečio italijanskog gledaoca da pročita „po svome“, da je film „natopljen“ vodom koja neprestano curi (negde se neprestano skuplja, odlazi ili vraća) i da su Andrejevi dijalozi na italijanskom, a unutrašnji monolozi na ruskom jeziku. Između petnaestog i sedamnaestog minuta filma, Andrej insistira da je poeziju, kao ni muziku, nemoguće prevoditi, odnosno da niko (u ovom slučaju Italijanka) pojma nema o Rusiji. Kada njegova vlastita prevoditeljica Euđenija pokušava da ublaži ove reči napominjući da je prevodilac ruskog pesnika Tarkovskog poznati italijanski pesnik, da je prevođenje nužno kako bi se ljudi međusobno upoznawali, Andrej najpreciničnije primećuje koliko mi „jadni“ Rusi uopšte nismo u stanju da razumemo Dantea, Petrarku i Makijavelija, a onda daje svoj maksimalistički recept života zajednice i međusobnog upoznavanja:

„Trebamo uništiti granice [distruggere le frontiere]“, „trebamo uništiti granice države [dello stato]“.

Prvo sam mislila da treba da zaboravim ove dve poslednje rečenice („granice“ u množini, a „država“ u jednini; „uništenje“ je iznenađujuće brutalna reč) jer su te reči proizvoljne i naizgled izrečene bez ikakve dodatne motivacije. Kako povezati i držati dva stava – da postoji nešto u

meni (na primer nešto „rusko“) što je sasvim „vlastito“ i drugima totalno nerazumljivo, i da postoji zahtev da granice i države treba da nestanu – jedan pored drugog? Ako država (u jedini) ne bi postojala, da li bismo mi onda zaista bili zajedno, da li bismo imali jedan zajednički jezik i da li bi tako nestala pojedinačna sećanja, te konačno, i nostalgija? Ili tome nasuprot, da li nostalgiju budi sprečenost povratka (na primer, pobegao sam i nemam papire da se ponovo vratim)? Ili, da bih uopšte stigao, da li moram da uništavam sve prepreke na putu? Rešenje za zbrku u ovom dijalogu Tarkovskog, moglo bi se pronaći u istorijama konstruisanja diskursa o nostalgiji. Od Johanesa Hofera i Rusoa, do Jaspersa, Hajdegera ili Frojda, možda je moguće izdvojiti jasno nekoliko trenutaka koji određuju figuru nostalgije. Evo nekih od njih:

a) Nostalgia (kao i alergija, homeopatija, itd.) izmišljena je grčka reč i velika etimološka konstrukcija (das Heim-weh je takođe nova nemačka reč), koju u disertaciji, napisanoj na kraju 17. veka, oblikuje Hofer suprotstavljajući je, takođe, francuskoj sintagmi Maladie du Pays. Hofer, i ne samo Hofer, živi u Alpima, između italijanskog, nemačkog i francuskog jezika, piše tezu na latinskom jeziku, a konstruiše „svoju“ bolest na grčkom jeziku: nostos jeste Reditum in Patriam (u nemačkom prevodu iz 1779. die Rückkehr ins Vaterland), dok je algios na latinskom dolorem aut tristitiam [Schmerz oder Betrübniß] ili weh iz reči das Heim-weh . „Domovina“, „povratak u domovinu“ i „bol“ tri su prva i osnovna činioca nostalgije.

b) Nostalgija je prvo bolest, pa osećaj , zatim stanje ili raspoloženje duše [Heimwehverstimmung] za Jaspersa, i na kraju, jezički ili diskurzivni proizvod [Diskurs-Produkt] ; dakle, nostalgija se prvo odnosi na domovinu ili otadžbinu (Pothopatridalgija i Filopatridomanija su kovanice Zwingera i Hofera), a ubrzo označava vapaj za povratkom svome domu (Ich wil heim; „Hoću kući“), roditeljima, bližnjima, detinjstvu, itd. Na kraju, Frojd govori o prenatalnoj separaciji... činjenica da ženski polni organ [das weibliche Genitale] ima nešto Unheimliche za „neurotične ljude“, otkriva ulaz u drevni zavičaj [alte Heimat] kome celokupan ljudski rod teži. Liebe ist Heimweh , nastavlja Frojd u istom odlomku, citirajući narodnu izreku koja objašnjava prirodu nesvesnog, kao i susret sa onim što je un-heimlich .

c) Od ove bolesti boluju prvo Švajcarci koji služe vojsku (ratuju) u Francuskoj, ili u nekoj drugoj vojsci. Kasnije, sve do kasnog 19. veka (Jaspersova disertacija je poslednji veliki sistematski pokušaj istraživanja nostalgije u kontekstu zločina i nasilja) , egzemplarni pacijenti su devojčice koje roditelji šalju u različite internate, ili ih upošljavaju po tuđim kućama, kao guvernante ili sluškinje. One ubijaju decu koju čuvaju, i podmeću požare u kućama u kojima služe, ne bi li izdejstvovale da ih vrate njihovim kućama.

d) Muzika, ili različite patriotske arije podstiču velike epidemije nostalgije među vojnicima, o čemu svedoče vojni lekari i generali. Jean-Baptiste Du Bos – svedoči 1719. – da je za manje od tri meseca umrlo šest hiljada ljudi u jednom gradu. Ruso, u pismu maršalu Charles-François Frédéricu, od 20. januara 1763. piše o pesmi ranz-des-vaches, te pominje bolest koju ona izaziva i koja se zove Hemvé . Različiti knezovi i komandanti osuđivali su na smrt one koji pevaju ove pesme.

e) „Nostalgija je oblik melanholije podstaknuta nelagodnom [ennui] da se bude sa strancima koji nas ne vole“. „Učinilo mi se da sam otkrio“, piše 1777. u Dictionnaires des Sciences, des Arts et des Métiers, Albrecht von Haller, „da jedan od razloga nostalgije leži u političkom uređenju Švajcarske. Ovde dolazi malo stranaca i skoro niko ne uspeva da ostane jer je pravo na boravak u njoj [le droit d'y vivre] vezano za rođenje i krv. [...] porodice iz istoga mesta (u Alpima) venčavaju se između sebe, skoro bez ikakvog mešanja s tuđom krvlju“. Podrazumevajuća, ali i nikada dovoljno obrazložena veza nostalgije i melanholije, obično se potkrepljuje nekim „trećim“ elementom koji bi mogao da bude zajednički i melanholiji i nostalgiji: „žalost zbog gubitka voljene osobe ili neke apstrakcije kao što su domovina, sloboda“ (Frojd) , „izgubljeni objekat“ (Agamben) , „svest o nečemu drugom, svest o daljini [conscience d'un ailleurs], svest kontrasta između prošlog i sada, između prošlosti i budućnosti“ (Jankélévitch) , hipohondrija, ili histerija („melanholija i nostalgija najčešći su simptomi histeričnog stanja ovih momaka“) .

f) Jedini lek za ovu bolest povratak je u domovinu, u dom. Različiti slučajevi iz 18. i 19. veka pokazuju da je za bolje raspoloženje, ili ozdravljenje, dovoljna i sama pomisao na povratak (ili tek polazak na put kući) .

g) Istorija nostalgije je istorija „slučajeva“, svedočenja, ali i ispovesti. U § 30 Antropologije, Kant kaže da mu je neki iskusni general pričao o nostalgiji Švajcaraca. Kada se konačno vrate u svoje uglavnom siromašne predele, u svoju otadžbinu, tamo ipak nikada ne pronalaze vreme svoga detinjstva.

h) Nostalgija je čista fikcija (Nostalgie feinte [nostalgia simulata], kako je nazivaju Meyserey, ili de Sauvages 1763. godine ili kasnije Starobinski) i isključivo simptom postojanja neke sasvim druge bolesti. Nostalgija se simulira da bi vojnici izbegli svoju službu, a „zarazna“ je, jer se prenosi jezikom (diskursom, diskusijom, pričom, rečju) .

Ova dva poslednja primera, koja konstruišu veliku istoriju figure nostalgije, trebalo bi da se misle pre svih ostalih ali uvek zajedno i uvek istovremeno čim Andrej (Tarkovskij) izgovori reči: „Niko mene (nas) ne razume“, ili „Treba uništiti granice“. Postoji nešto namešteno i patetično, nešto „hipokrizično“ u nostalgичnim protokolima. Ipak, uopšte neće biti dovoljno da nostalgiju, kao moć uobrazilje, naprosto premestimo u književnost ili u puki fantazam. Pokušaj Kanta da nostalgiju oslobodi od njene prostorne dimenzije, da je ekonomski odredi i pripíše siromašnima, te sasvim udalji od domovine (ne samo što vraćanje otadžbini, vodi u smrt – Qui Patriam quatit, Mortem invenit , nego je domovina tamo gde je dobro [patria ubi bene]); Kant se tako suprotstavlja devetnaestovekovnoj ideji o vrednom Evropljaninu željnom zlata, koji radi na drugom kontinentu i jedva čeka da se vrati u svoj rodni kraj), fatalno je degradiran kod Martina Hajdegera, kod njegovih različitih učenika i kroz uticaje koje je hermeneutika imala na ponovno čitanje starih tekstova. Ne radi se samo o Hajdegerovoj redukciji svega na nostalgiju, i o pronalasku skrivene nostalgije [verborgene Heimweh], ili ponovnom striktnom povezivanju Heimweh za Heimat (za tlo, kuću ili koren), već o forsiranju značaja „blizine“ i „vlastitosti“, a onda i o histeričnom ponavljanju, nikada dekonstruisane Humboltove ideje o neodvojivosti

jezika [Sprache] i domovine [Heimat]. Čini mi se da bi se Humboldtova slavna rečenica iz pisma Šarloti iz 1827. „Die wahre Heimath ist eigentlich die Sprache“ , sa svim različitim njenim verzijama i ponavljanjima od Hane Arent do Deride ili Gadamera, veoma dobro nastavljala u Hajdegerovom govoru povodom 700. godina njegovog rodnog grada Meskirha: „Unsere Sprache nennt den Zug zur Heimat das Heimweh“ . U snazi jezika, u snazi našeg jezika da imenuje rečju „nostalgija“ naše vlastito stremljenje (Zug je trzaj, nagli jaki iznenadni trzaj) ka domovini, treba da prepoznamo strast s kojom Andrej istovremeno isključuje druge jezike i štiti svoj unutrašnji ruski jezik. To je ista snaga koja poziva na rušenje granica.

Želela bih da argumentujem i da insistiram da ovo Hajdegerovo „vraćanje“ iz Alpa u Alpe, u Švarcvald (u pesmi „Heimkunft“ koju Heidegger detaljno analizira, Helderlin, privatni učitelj, vraća se 1801. iz Švajcarske u svoj rodni kraj), uvek podrazumeva povratak zavičajnih obeležja a onda i uniformi, to jest da nostalgija obnavlja mučninu i ratnu neizvesnost. Osim toga, čini mi se da nekoliko najvažnijih preokretanja Hajdegerovog govora o Heimat, i dalje ostaju u registrima nostalgije i proizvode, ili podrazumevaju nasilje. Naime, Hajdegerovo, ili Andrejevo, insistiranje na neprevodivosti jezika i na „privatnom jeziku“, na negovanom dijalektu i na snazi idioma (dakle, na rodnom kraju), u harmoniji je s različitim teorijama o „neponovljivosti“ drugog, odnosno s teorijama stranca kod Lyotarda, Levinasa ili kod Deleuzea. Kada Deleuze pokazuje, da se nijedan pisac ne oseća u svom jeziku kod kuće, da mu je svaki jezik, pa i maternji, potpuno stran, on paradoksalno ponavlja i Hajdegerov i Andrejev stav da postoji nešto u nama što je isključivo „naše“ (neprevodivo, neponovljivo, nedeljivo s drugima, nerazumljivo drugima, nekomunikativno i nepredstavivo). Biti stranac, ili biti drugi, podrazumeva postojanje zavičaja (na primer, postojanje Izraela kod Levinasa, ili postojanje neke vlastite imaginarne teritorije izvan državne teritorije) – čak i kada se objavljuje da je vreme kuće zauvek prošlo (Adorno, *Minima moralia*, 1944. § 18). Kao što rečenica „Niko mene (nas) ne razume“ (ovaj stav podrazumeva rečenicu „Hoću kući“), proizvodi nesvodivu razliku i strance, preciznije, kao što stranac nužno proizvodi oko sebe strance, tako rečenica „Treba uništiti granice“ (i ona može da podrazumeva sintagmu „Hoću kući“, ukratko, „neću nikakve prepreke na povratku kući“) podrazumeva da svet treba da bude jedna velika kuća, a mi uvek kod sebe i kod kuće. Filozofi ili učenjaci (takozvani intelektualci) – to je uvek nalog i preliminarni zaključak – treba da

pretvaraju svet u kuću jer „filozofija je istinska nostalgija, žudnja da se bude svugde kod kuće“ [Die Philosophie ist eigentlich Heimweh, ein Trieb, überall zu Hause zu sein] (Hajdeger analizira ovaj Novalisov stav u § 2, na početku zimskog seminara 1929. godine).

Čini nam se da, ukoliko bi institucija filozofije u budućnosti htela i mogla da se oslobodi ovakvih monstruoznih konstrukcija – kako bi svoj vlastiti prostor ponovo pronašla između kuća, i na ulicama – da nije dovoljno samo slediti i ponovo aktuelizovati Kantove otrežnjujuće stavove o istinskom filozofiranju koje nas štiti od bolesti uma, od čežnje [Sehnsucht] za drugim svetovima ali i od nostalgije [Heimweh] . Nužno je da institucija filozofije neprestano otkriva i priznaje svoje eksplicitne i implicitne odgovornosti za različite ratove i nasilja tokom istorije.

Dakle, zašto mi je potrebno Clausewitzovo „trenje“ [Frikktion] da bih opisao funkcionisanje nostalgije? Clausewitz prvi put pominje reč Frikktion u pismu budućoj ženi (29. septembar 1806.). On tada govori o problemima u komandovanju Pruskom armijom, koje je imao jedan od komandanata, Scharnhorst, a koga Clausewitz izdvaja kao najdarovitijeg. Komandant je bio totalno paralizovan i pasiviziran pred neprestanom frikcijom drugih ili drugačijih mišljenja, kaže Clausewitz. Scharnhorst ne može da se odupre frikciji koju „emituju“ različiti savetodavci u štabu, ili u njegovom kabinetu, ne može da donese odluku i da pokrene „mašinu rata“. Ovaj primer Clausewitzu dozvoljava da zamisli grandioznog vojskovođu koji bi snagom svoje volje trebalo da pobeđuje sve što mu se suprotstavlja, a to je upravo trenje mnoštva različitih elemenata. Dakle, sve ono što zaustavlja „kretanje“ rata, sve prepreke i problemi koji ometaju ratno dejstvo paradoksalno smetaju komandanta, prekidaju rat, a onda verovatno donose i mir. U sedmom poglavlju „Frikcija u ratu“ [Frikktion im Kriege] svoje knjige o ratu, Clausewitz piše: „Trenje je jedinstveni pojam koji na najuopšteniji način razlikuje istinski rat od rata na papiru [was den wirklichen Krieg von dem auf dem Papier unterscheidet]. Vojna mašina [militärische Maschine] – armija i sve ono što se na nju odnosi – u osnovi je veoma jednostavna, te izgleda da je njome veoma lako upravljati. Ali treba da se prisetime da nijedan njen deo nije sastavljen od jednog jedinog komada, već da je ona u potpunosti sastavljena od različitih jedinica [Individuen] koje se taru o sve oko sebe“.

Suprotno od Clausewitza, ali zahvaljujući njemu – ako hoćemo nekako da prekinemo rat ili da ga onemogućimo, izgleda da moramo da što više usložnjavamo stvari i dodajemo uvek nove

elemente u igru, na scenu ili na videlo. Takođe bi trebalo da posebno obratimo pažnju na ono što Clauzewitz naziva „ratom na papiru“.

Nostalgija je svakako jedna od najvažnijih frikcija i ona ometa i privremeno ukida napadački rat, otvarajući time prostor za odbranu. Vojnici sanjare o svojim domovima, i zamislimo ih kako se lagano vraćaju svojoj otadžbini i svojim kućama. Ali, zar postojanje vlastite kuće već ne podrazumeva spremnost da se kuća štiti – da se štiti ideja vlasništva i kuće, osigura i utre put koji vodi kući, da se uništavaju prepreke i granice na tom putu, da se brani (zajedno, s drugima) „princip kuće“ od manje nostalgичnih napadača? Postojanje vlastite kuće, odnosno jedna uvek latentna „nostalgija na papiru“, implicira uvek i postojanje jedne kuće koja je prestala da to bude, kuće u kojoj se odvija neprestani sukob [stasis] ideja, pola, roda, poroda, generacija... kuće u čije ime je nemoguće ratovati i za koju je nemoguće boriti se. To je razlog zašto Clauzewitzova sintagma „rat na papiru“, paradoksalno, kao fantazija i fikcija čistog rata – kao frikcija – može da obustavlja rat, da izaziva i reguliše mir. Ipak, ne mislim da je moguće sprečiti rat ako se rat idealizuje, neprestano konstruiše i planira, ili ako se neprestano piše o ratu. „Rat na papiru“, pre svega treba da evocira da je poreklo nostalgije u melanholiji i u bedi intelektualaca (učenih) [mystery of schollers] i da postoji neraskidiv odnos između nostalgичnih vojnika i stručnjaka za opravdanje prava na rat i na ubijanje.